הארכיטקטורה הביטחונית הנרקמת במרחב האינדו-פסיפיק בראי המתרחש במזרח התיכון

written by יוסף רוזן | 08.05.2024

- להתפתחויות במזרח התיכון יש גם חשיבות רבה בתהליך עיצוב הארכיטקטורה הביטחונית במרחב האינדו-פסיפיק, בדגש על מסגרות אזוריות מצומצמות בהובלה אמריקנית.
- ניכרת מגמה לחיזוק מסגרות מינילטרליות לצד מסגרות אזוריות ובינלאומיות מסורתיות. זאת כחלק מהמאמצים לגבש קואליציה מבוססת אינטרסים וערכים דומים, על מנת להתמודד עם האתגרים במרחב סין וצפון קוריאה. הפלישה הרוסית לאוקראינה וההתפתחויות במזרח התיכון מאיצים זאת.
- ליפן תפקיד מרכזי בעיצוב הארכיטקטורה הביטחונית (והטכנולוגית) במרחב האינדו-פסיפיק, וממשלתה פועלת בכיוון זה בשנים האחרונות, תוך העמקת שיתוף הפעולה עם ארה"ב ומדינות האזור. גם להודו תפקיד משמעותי אך שונה, כיוון שהיא נתפסת כקריטית לגשר בין אסיה לבין המזרח התיכון בפרט ולדרום הגלובלי בכלל.
- מלחמת "חרבות ברזל" על כלל זירותיה, כולל המתקפה האיראנית הישירה על ישראל, היוו שיעור למרחב האינדו-פסיפיק במספר היבטים: תמיכת בעלות ברית מדינית וצבאית, בדגש על ארצות הברית ומידת מעורבותה בקלת ההחלטות; חשיבות רכש ופיתוח יכולות הגנה אווירית; יצירת מטריית הגנה אזורית; ופעילות לשמירה על חופש השיט.
- מנגד, המעורבות האמריקנית לאורך המלחמה חידדה את ההתמקדות בהגנה על פני יוזמה, המגבלות על הפעלת כוח והתלות בחימושים. אלה מחייבים גם את מדינות האינדו-פסיפיק לעצב בתבונה את השותפות ההכרחית עם ארה"ב.
- לצד זאת, המסגרות המינילטרליות באינדו-פסיפיק משקיעות רבות בשיתופי פעולה טכנולוגיים, בדגש על סייבר, אינטליגנציה מלאכותית, חלל. מדינת ישראל יכולה להפגין את ערכיותה בתחומים אלה ולפעול לשילובה במסגרות אלה, גם אם לא באופן רשמי.

על אף תשומת הלב הנרחבת לנעשה במזרח התיכון במלחמתה של ישראל נגד החמאס, חזבאללה, החות'ים ואף ישירות כנגד איראן, מדובר בזירה אחת בלבד שהינה חלק ממאבק גלובלי בציר הרדיקלי ששותפות לו רוסיה וסין. בהקשר זה, להתפתחויות במזרח התיכון יש גם חשיבות רבה בתהליך עיצוב הארכיטקטורה הביטחונית במרחב האינדו-פסיפיק, בדגש על מסגרות אזוריות מצומצמות בהובלה אמריקנית.

התפקיד המרכזי של יפן בארכיטקטורה הביטחונית באינדו-פסיפיק

"שעה שאנו צופים בתוקפנות של רוסיה באוקראינה, וההתפתחויות במזרח התיכון, כמו גם במזרח אסיה, אנו ניצבים בפני נקודת מפנה היסטורית", כך התבטא ראש ממשלת יפן בהסבירו את השינוי הדרסטי שיפן עוברת בשנים האחרונות במישור הביטחוני.

יפן המדינה הפרו-אקטיבית ביותר באינדו-פסיפיק בעיצוב ארכיטקטורה זו, ופועלת הן מול ארצות הברית ושותפותיה במרחב והן פנימה בתהליכי התעצמות צבאית. לאחרונה, ראש ממשלת יפן, קישידה קיים פסגה היסטורית עם נשיא ארה"ב, ביידן, בוושינגטון, שכללה חתימה על לא פחות משבעים הסכמים בילטרליים שרובם קשורים להעמקת שיתוף הפעולה הביטחוני והטכנולוגי, נוכח האתגרים המתעצמים במרחב האינדו-פסיפיק, ובראשם סין.

פסגה זו הייתה המשך ישיר למהפכה הביטחונית-אסטרטגית שיפן עוברת בשנים האחרונות, על בסיס הקו הפרו-אקטיבי של שינזו אבה המנוח. יפן עדכנה את מסמכי היסוד של תפיסת הביטחון הלאומי, התייחסה לראשונה לצורך לרכוש יכולות לביצוע מתקפת-נגד והגנה מפני טילים, הגדילה משמעותית את תקציב הביטחון למעל 300 מיליארד דולר בחמש שנים, החל משנת 2023, והאיצה תהליכי רכש מארה"ב 400 טילי טומהוק מארה"ב, בסך של 2.35 מיליארד דולר, טילים נגד ספינות, ותקצבה תוכניות רכש עתידיות של מטוסי קרב, כלי שיט ועוד.

במקביל, יפן פועלת להרחבת הפעילות הביטחונית מחוץ לסביבתה המיידית. בהקשר זה, ממשלת יפן הקלה על מדיניות היצוא הביטחוני, על מנת, לעודד שיתופי פעולה ביטחוניים הכוללים העברת טכנולוגיה וידע עם מדינות עניין גם באירופה; וכן מצאה הדרך לסייע לאוקראינה בחימוש למרות מגבלות חוקתיות, כאשר בדצמבר האחרון, תחת מדיניות היצוא הביטחוני המעודכנת, העבירה לארה"ב מערכות פטריוט, כדי שזו תוכל להעביר מערכות דומות לאוקראינה. שני אירועים שממחישים את ההשפעות ההדדיות בין הזירות השונות.

בדומה לישראל, המגזר הביטחוני ביפן מאופיין בדומיננטיות אמריקנית, אך בהיקפים גדולים בהרבה. ראשית, בישראל רוב הרכש מארה"ב הינו במסגרת הסכם הסיוע הביטחוני (כ-13 מיליארד ש"ח); בעוד שביפן, היבוא מארה"ב מהווה כ-97% מסך היבוא הביטחוני. שנית, המשענת הביטחונית שארה"ב מספקת ליפן כוללת שני מאפיינים שלא קיימים בשיתוף הפעולה עם ישראל: מטריה גרעינית, וכן נוכחות קבועה של כוחות אמריקניים ביפן, כ-50 אלף, שמשימתם היא סיוע לוגיסטי במרחב. נוכח התגברות האיומים, יפן וארה"ב בוחנות כעת שינוי ייעוד הכוחות האמריקניים במרחב על מנת ליצור מסגרת שליטה ופיקוד שיאפשרו תיאום טוב יותר במצבי חירום. כיום, תיאום המבצעים הצבאיים נעשה באמצעות בסיס הצבא האמריקני בהוואי. על פי ההצעה הראשונית, הפיקוד המשודרג יוכל לשתף מידע בין הצבאות ולפקד במשותף על תרגילים ומבצעים.

אם כן, המהפך התפיסתי בביטחון ביפן, נמצא בלב הארכיטקטורה האזורית הנרקמת באינדו-פסיפיק, ומהווה זרז למיני-קואליציות אזוריות עם מדינות בעלות אינטרסים דומים. כך, לצד

הפסגה של ביידן וקישידה, התקיים גם מפגש טרילטרלי ראשון אי פעם עם נשיא הפיליפינים, מרקוס, שהתמקד בים סין הדרומי נוכח הפרובוקציות הסיניות שם. במאמץ משותף השלוש קיימו תרגיל צבאי בים סין הדרומי, ובפסגה עצמה, קודמו הסכמים שיסדירו תרגילים צבאיים עתידיים והצבת כוחות זרים בשטחן. מעבר לכך, יפן סיפקה לאחרונה סיוע צבאי לפיליפינים בדמות מערכות מכ"ם וכלי שיט, ועל הפרק גם התקנת מערכות תקשורת מתקדמות על ספינות משמר החופים הפיליפיני. מהלך משמעותי נוסף הוא מתן ערבויות אמריקניות לכך שמתקפה חמושה על כלי שיט בים סין הדרומי, תיחשב כמתקפה כנגד בעלת ברית של ארה"ב. כיום, לכוחות האמריקניים כבר יש גישה לבסיסים צבאיים בפיליפינים, חלקם קרובים מאד לטאיוואן.

לצד זאת, גם המסגרת המשולשת בין ארה"ב, יפן וקוריאה התהדקה מאד, על אף מחלוקות היסטוריות בין השכנות האסיאתיות. זאת לאחר שבשנת 2023 קוריאה ויפן החליטו לפתוח פרק חדש ביחסים, והנשיא ביידן אירח לאחר מכן את מנהיגי יפן וקוריאה בקמפ דייויד. השלוש שרטטו מחדש את שיתוף הפעולה הביטחוני ביניהן, לא רק בנוגע להתמודדות עם האיום המשותף מכיוון צפון קוריאה, אלא כחלק ממאמץ רחב יותר באינדו-פסיפיק על רקע ההתנהלות האגרסיבית של סין מול טאיוואן, בים סין המזרחי ובים סין הדרומי.

בנוסף, מסגרת AUKUS (ברית צבאית-טכנולוגית בין ארה"ב, בריטניה ואוסטרליה) שאינה כוללת בשלב זה את יפן, מהווה דוגמה מוחשית לצורך בחיזוק הקשרים הביטחוניים והטכנולוגיים בין הזירות השונות, וכעת עשויה לשלב את יפן (ואת קוריאה) בתחומים מסוימים, מתוך הכרה בתפקיד המשמעותי של יפן ברמה האזורית והגלובלית. למסגרת שני עמודי תווך מרכזיים הראשון נועד לצייד את אוסטרליה בצוללות גרעין כמענה לאיומים מתפתחים; השני, פיתוח יכולות מתקדמות בתחומי סייבר, אינטלגנציה מלאכותית, מחשוב קוונטי, כלי שיט אוטונומיים, לוחמה אלקטרונית, חלל והגנה. יפן מסתמנת כשותפה ערכית וחשובה לרבים מהתחומים בעמוד התווך השני של הברית. גם אם מהלך זה לא יצא לפועל באופן רשמי, יפן כבר מקיימת שיתופי פעולה טכנולוגיים רגישים עם ארה"ב ובריטניה, ואלה צפויים להעמיק עוד יותר בשנים הבאות.

מארכיטקטורה אזורית לגלובלית על כתפי הודו

כל אחת מהמסגרות המינילטרליות המוזכרות לעיל מקיימת ממשקים עם ה-QUAD (מסגרת מרובעת הכוללת את ארה"ב, יפן, הודו, ואוסטרליה), הניצב במרכז הארכיטקטורה הביטחונית באינדו-פסיפיק. להודו יש תפקיד מכריע בהרחבת המאמצים של חברות ה-QUAD לספק מענה לאיומים המתפתחים באסיה, מצפון מזרח היבשת, גם לדרום אסיה, ובהיבטים מסוימים גם להציע אלטרנטיבה אסטרטגית למדינות המפרץ במזרח התיכון.

המשותף לכל המסגרות המינילטרליות במרחב האינדו-פסיפיק הוא ההובלה האמריקנית, בין אם טכנולוגית, ובין אם צבאית וגרעינית. השותפות המתפתחת של ארה"ב עם הודו, הן בילטרלית והן

במסגרת ה-QUAD נועדה לבלימת סין באזורים בהם הובלה אמריקנית נתפסת כשלילית. זאת מתוך הבנה כי התחרות בין המעצמות על מדינות הדרום הגלובלי, באסיה ובמרחבים אחרים, מחייבת גישה שונה מהדגש שוושינגטון נוהגת לשים על זכויות אדם וערכים ליברליים, ולתעדף דווקא פרגמטיות על פני אידאולוגיה.

בהקשר זה, למדינות הדרום הגלובלי, בוודאי באסיה, קל יותר להתחבר ולעבוד יחד עם מעצמה, בשלב זה אזורית, הודו, הדוגלת בפרגמטיות מבלי לבקר מדינות בסוגיות הנוגעות לזכויות אדם. הדבר נכון גם לגבי מדינות המזרח התיכון, שרגילות לנוכחות ההודית ועשיית העסקים מולה. הידוק הקשרים המואץ בין הודו לבין איחוד האמירויות הערביות בשנה האחרונה, מחוץ למסגרת ה-I2U2, מדגים זאת.

לעומת יפן, השותפות של הודו עם ארה"ב, גם במסגרת אזורית, אינה טבעית וחוותה עליות ומורדות. רק בשנה האחרונה, היו אירועים שהעיבו על השותפות ניסיון ההתנקשות בפעיל סיקי על אדמת ארצות הברית, שעל פי תחקיר של הוושינגטון פוסט, אנשים מהמעגל הקרוב של מודי ידעו על המבצע; ביקורת אמריקנית על מה שנתפס כשחיקת הדמוקרטיה בהודו; ומדיניות חוץ עצמאית שאינה תמיד עולה בקנה אחד עם מדיניות שותפותיה, בדגש על עמדת הודו כלפי הפלישה הרוסית לאוקראינה. עד כה, הממשל האמריקני בוחר לשים אירועים אלה בצד, ואף הדגיש לאחרונה את עוצמת הדמוקרטיה בהודו, בכדי לא לפגוע באינטרסים גאופוליטיים רחבים יותר. גם החברות של הודו בארגון ה-BRICS+ הנתפס כארגון-נגד של ה-G7, לצד יריבות של ארצות הברית, אינה פוגעת ביחסים.

באשר לשיתוף הפעולה הביטחוני, הודו אינה תלויה בארה"ב כספק כמעט יחיד, ורק בשנים האחרונות נעשו מאמצים מודעים לגוון את תמהיל הרכש הביטחוני, שבאופן מסורתי נשען על אמל"ח סובייטי/רוסי. כצעד משלים לרכש אמל"ח מערבי, הודו גם משתתפת בשנים האחרונות ביותר תרגילים צבאיים עם שותפותיה באינדו-פסיפיק, ומהווה כוח עולה גם בתחום החלל, על חשבון רוסיה וסין. אולם, לצד התעצמותה הצבאית, הודו עדיין מהססת להקרין עוצמה צבאית במסגרת קואליציות, על מנת לא לסטות מדי מעמדתה הניטרלית הזהירה, ומגבילה עצמה לפעילות יחידנית הנוגעת לאינטרסים ישירים להודו. כך למשל, הודו לא הצטרפה לקואליציה נגד החות'ים, אך פעלה באופן עצמאי כדי להגן על חופש השיט.

עם זאת, השותפות עם ארה"ב והחברות בקואליציות אזוריות משקפות גם אינטרס הודי מובהק, עת שהיא מנהלת סכסוך צבאי ישיר עם סין, וזקוקה לשיתופי פעולה אזוריים על מנת לצמצם את ההשפעה הסינית במרחבי האינטרסים של הודו. בנוסף, שיתופי פעולה אלה חיוניים עבור המשך הצמיחה והפיתוח הכלכלי-טכנולוגי בהודו, שעוברת מהפכת דיגיטציה בתחומים רבים, אך גם כחלק ממיצובה כשחקנית גלובלית, כפי שבא לידי ביטוי גם בתכנית IMEEC.

מה יכולים ללמוד במרחב האינדו-פסיפיק ממלחמת "חרבות ברזל"?

מלחמת "חרבות ברזל" בזירותיה השונות, כולל העימות הישיר מול איראן, חידדה את מאפייני ההתמודדות של קואליציות אזוריות נגד איומים וטומנת בחובה שיעורים חשובים למדינות האינדו-פסיפיק.

ראשית, בשני המרחבים, המרכיב האמריקני הינו משמעותי ביותר. התמיכה האמריקנית בבעלת בריתה הקרובה, ישראל, מאז ה-7 באוקטובר, הייתה רחבה וקריטית במישור הצבאי, אך גבתה מחירים בהיבט המדיני בדמות לחץ בנושא ההומניטרי ו"היום שאחרי", וכן במעורבות עמוקה של גורמי ממשל בניהול המלחמה עצמה. הסיוע הצבאי האמריקני בא לידי ביטוי הן באספקת חימושים נחוצים למלחמה, והן בהפגנת נוכחות צבאית במזרח התיכון באמצעות נושאות מטוסים על מנת לאותת לשחקניות השונות לא להסלים את המלחמה בעזה.

שני אירועים המחישו את התפקיד הקריטי של הנוכחות האמריקנית: האחד, מול החות'ים בתימן, תחילה ביירוט טילים שכוונו לעבר ישראל ולאחר מכן בגיבוש קואליציה בינלאומית שאף תקפה בתימן מטרות של החות'ים; השני, המתקפה האיראנית הישירה כנגד ישראל, שסוכלה, בין היתר, הודות למטריית ההגנה האמריקנית יחד עם שותפות אזוריות ואחרות, שנטלו חלק פעיל ביירוטים וכן בשיתוף מודיעין.

עבור האינדו-פסיפיק, פעילות הקואליציה נגד החות'ים מלמדת שיעור על מגבלות היכולת להבטיח חופש שיט ומסחר ימי, הנמצאים תחת איום גם בים סין המזרחי ובים סין הדרומי. אמנם הקואליציה בהובלת ארה"ב סיכלה את רוב מתקפות החות'ים נגד ישראל, אך לא הצליחה להבטיח את חופש השיט בים האדום. האתגר מול סין קשה שבעתיים כיוון שמדובר במעצמה עולמית, שמאתגרת תכופות את חופש השיט באזורי המחלוקת הימיים.

המתקפה האיראנית נגד ישראל חידדה עוד יותר את חשיבותה של מטריית הגנה אווירית אזורית, המייצרת שכבת הגנה נוספת על יכולות הגנה אווירית של כל מדינה בנפרד. במרחב האינדו-פסיפיק, השתאו למראה הישגי טכנולוגיות ההגנה של מדינת ישראל ושיתוף הפעולה האזורי, וישאפו ליישם מודל דומה כמענה לאיומים מסין וצפון קוריאה. למשל, הודו המפתחת טכנולוגיות באמצעות התעשייה המקומית, וביפן כבר ישנן מספר סוללות פטריוט פעילות.

ומה לגבי התקפה? נראה כי מלחמת "חרבות ברזל", אך גם הניסיון האוקראיני במלחמה נגד רוסיה, הבהירו כי ארצות הברית לא מעוניינת במלחמות ארוכות, שואפת להימנע ממעורבות כוחות אמריקניים במלחמות של אחרים, וממקדת מאמציה בעיקר ברובד ההגנתי ובסיוע לוגיסטי. בשל התפיסה ההגנתית של ארה"ב, כל יוזמה או אף תגובה התקפית ניצבת בפני לחץ אמריקני להימנע ממנה. ניתן להעריך בסבירות גבוהה כי התנהלות דומה תאפיין גם את השותפות של ארה"ב עם מדינות האינדו-פסיפיק, תרחיש המציב סימני שאלה לגבי מימוש השאיפה של יפן לרכוש יכולות למתקפת-נגד, ואף היכולת שלה ושל מדינות נוספות במרחב לפעול אקטיבית כנגד התוקפן. לעת עתה, מדינות האינדו-פסיפיק מגדילות את תקציבי הביטחון

ומתחמשות, אך כלל לא בטוח שישתמשו ביכולות אלה מעבר לניסיון המוטל בספק לייצר הרתעה.

כמו כן, יש לתת את הדעת למעורבות העמוקה של ארצות הברית בתהליכי קבלת החלטות של שותפותיה בשעת משבר כך היה מול אוקראינה, וכך גם מול ישראל במהלך מלחמת "חרבות ברזל". שעה שיפן וארה"ב בוחנות הרחבת המנדט של יחידת הפיקוד והשליטה האמריקנית ביפן, יש לבחון היטב, האם מהלך כזה לא יפגע במימוש תפיסת הביטחון היפנית החדשה, ויגביל שותפות אזוריות אחרות מנקיטת יוזמה. על בסיס הניסיון מזירות אחרות, ההצהרות האמריקניות בדבר המחויבות לביטחון שותפותיה באינדו-פסיפיק אינן בהכרח מבטאות נכונות לפעול באופן ישיר נגד סין בתרחיש של פלישה לטאיוואן. לצד חיזוק יכולות ההגנה של שותפותיה, ארה"ב גם פועלת להבטחת שרידות שרשראות אספקה של שבבים מתקדמים והעברת מפעלי ייצור מטאיוואן לארה"ב בהשקעות עתק, במה שנראה כמהלך לצמצום הסיכון לאינטרסים אמריקניים במקרה של פלישה סינית לטאיוואן.

בשורה התחתונה, בראי ההתפתחויות במזרח התיכון, נכון שמדינות האינדו-פסיפיק יתמקדו בשלושה מרכיבים עיקריים: שכבות הגנה אווירית הכוללות גם קואליציית הגנה אזורית; הבטחת מלאי חימושים, בייצור עצמי והן ביבוא; ובנוסף, הזדמנות לעצב את השותפות האזורית עם ארה"ב, לא כמדינות התלויות במטריית ההגנה, אלא כשותפות הלוקחות חלק משמעותי במאבק גלובלי מול ציר רדיקלי. במקביל, על המדינות להעמיק עוד יותר שיתופי פעולה טכנולוגיים, בדגש על סייבר, אינטליגנציה מלאכותית, חלל ולאפשר למדינות נוספות לתרום במישור זה כמכפילות כוח, דוגמת ישראל. על בסיס זה, יש לשרטט את מסגרת השותפות כך שיישמר חופש הפעולה לבעלות בריתה של ארה"ב לפעול פרו-אקטיבית. ככל שאלה יוכיחו את נכסיותן והצלחתן במגוון התחומים האסטרטגיים עבור ארה"ב, כך יהיה קל יותר לשמר חופש פעולה כזה.